

Harlinger herinneringen van Tjalko Van Rees Vellinga als bron voor roman 'Anna Casparii' van Theun de Vries

Door Jeanine Otten

Op 20 en 21 maart 2015 speelt het toneelstuk 'Het Heimwee' in Trebol. Het stuk is een toneelbewerking door Doet Velthuis van de gelijknamige historische roman 'Anna Casparii of Het Heimwee' van Theun de Vries. De roman speelt in Harlingen 1898-1900. Voor het toneel moest er veel in de boektekst geschrapt worden. Maar wie het hele verhaal wil kennen, en straks goed voorbereid in de zaal wil zitten, kan terecht in de Harlinger Bibliotheek. Daar opende eind december 2014 op initiatief van de vereniging Oud Harlingen de tijdelijke onderafdeling de Anna Casparii-bibliotheek. Tot eind 2015 kan iedereen, lid van de bibliotheek of niet, de roman 'Anna Casparii' gratis lenen.

De roman

In de roman is het Harlingen van rond 1900 'Waddingen', een havenstad die door de ondergang van de zeilvaart onafwendbaar haar verval tegemoet gaat. Anna Casparii is een redersdochter met kunstzinnige talenten. Ze voelt zich in haar kleinsteedse omgeving weinig thuis. Gedreven door heimwee naar een ideaal en vrij bestaan, verlangt ze er naar te ontsnappen uit de benauwende sfeer in het conservatieve pleeggezin waarin ze opgroeit. De opkomende arbeidersbeweging trekt haar aan, maar ze is door haar burgerlijk milieu niet in staat de sociale uitdaging te beantwoorden. Gedesillusioneerd ontvlucht ze tenslotte Waddingen, haar familie en de idealen van haar jeugd door te trouwen met de veel oudere, Amsterdamse zakenman Brack. Op de achtergrond speelt de Hogerhuis-zaak en de opkomst van de sociaaldemocratie 1897-1900.

Kijkje in de keuken van de schrijver

Het manuscript 'Anna Casparii of Het Heimwee' voltooide Theun de Vries in 1951. Hij documenteerde zich heel nauwkeurig voor zijn boek. Zo verzamelde hij onder andere informatie over het leven van de Harlinger havenarbeiders en het werkvolk. Al zijn aantekeningen en documentatie voor 'Anna Casparii' heeft Theun de Vries keurig bij elkaar gehouden en bewaard. Deze bevinden zich in het Theun de Vries-archief dat beheerd wordt door het Theun de Vries Genootschap in Veenwouden. Bij het bekijken van het materiaal krijg je het gevoel dat je een kijkje in de keuken van de schrijver krijgt. Je ziet als het ware waardoor hij zich laat inspireren.

Fuga van de tijd

Oorspronkelijk was Theun de Vries van plan een serie van zestien romans en novelles te schrijven onder de titel 'Fuga van de tijd'. 'Anna Casparii' was het eerste deel in die reeks. Hierna schreef en publiceerde hij nog vier delen uit de serie: 'Pan onder de mensen' (1880-1900), 'Bruiloftslied voor Swaantje' (1901), 'Februari' (1941) en 'Het wolfsgetij' (1940-1945). Daarna verloor hij zijn belangstelling voor dit ambitieuze project. In het Theun de Vries-archief bevinden zich de aantekeningen voor de 'Fuga van de tijd.' Uit de korte beschrijving van de inhoud van de geplande romans blijkt dat de romanfiguur Anna Casparii in verschillende delen terug zou komen.

Nauwkeurig beeld van Harlingen rond 1900

De Vries gaf in zijn roman een geografisch opvallend nauwkeurig beeld van Harlingen. In zijn archief zitten een plattegrond van Harlingen uit 1946 en twee zwart-wit fotokaarten. De ene

ansichtkaart stelt de Zuiderhaven voor, gezien vanaf het Zuiderhavenplein. De andere is een
ansicht van de Noorderhaven met zicht op het stadhuis. Beide ansichtkaarten waren 1948-
1949 uitgegeven door J.J. Althuis Alg. Boekhandel in Harlingen. Op de beeldzijde van de
eerste kaart schreef De Vries met zwarte inkt 'Haven de Zon', op de andere 'Haven de
Maan'.



*Haven de Zon en Haven de Maan (handschrift Theun de Vries)
(Archief Theun de Vries, Theun de Vries Genootschap, Veenwouden)*

Zeemanstermen en Harlinger bijnamen

De Vries maakte in schriftjes en op losse blaadjes handgeschreven en getypte aantekeningen met betrekking tot de romanfiguren Anna Casparii, Reinder, Ruerd, Ewout, de tantes Wikke en Ulrike, Scato junior, Dina Fortuyn, Monse Monsma, Everhard Brack en Jacob Cabeljauw. Maar ook maakte hij aantekeningen en lijstjes van zeemanstermen, Harlingse bijnamen, het zeemansleven, de houtindustrie, import en export, de arbeidstoestanden, armenzorg, havenarbeiders, scheepswerf, socialisme, zeevaartschool, weeshuis, sociëteit Zeeburg. Voor de zeemanstermen baseerde hij zich op Jacob van Lennep 'Zeemans-woordenboek' uit 1856 en Anthony Cornelis Twent 'Verzameling zeekunst-woorden en spreekwijzen' uit 1833. Op het lijst met Harlingse bijnamen staan: Wijnappeltsje, **Blauwe Akke**, Grauwe Akke, **Blinde Minne**, Slapkak, **Trien Wiekel**, Baron Wanhoop, Stille morgen, **Ongelukkige Woensdag**, **Lieve Nienke**, Lyts Hapke, Zandwiedewiet, **Suuker op het ies**, Skierige Niertsje, Hoerige Doet(e), Sweris Heeris, Blanke Buuk, Tuunman op Zee, Robbige Dien, Akke met de broek los, Halsknorre, Christelijke komiek, **Verbrande Albert**, Piebe Lurik, Oxo, 'n Halve cent te min, Wall Street, Oranje Aap, Anna Kontsjje, Tondelneus (de vetgedrukte namen komen ook voor in het boekje 'Harlingers bij-naam' dat Vereniging Oud Harlingen in 2004 uitgaf).

Erwten lezen

Zo tekende De Vries onder het kopje 'Armenzorg' op: "veel werkeloosheid in najaar en winter. Landarbeiders en los werkvolk, soms 15 weken zonder werk en steun. Bedeling geeft: 60 ct per week + half roggebrood. Utdeling op Vrijdagavond. Dagen zonder eten. Arb[eiders]buurten: Tiepelsteeg, Bargebuurt, Zoutsloot, Wasbleek. Voor velen: erwten lezen voor de erwtenpakhuisen (Ruerd Casparii). Een baal (160 pond) schoonmaken voor f 0,60. Een heel gezin heeft daar met 5,6, man een dag werk aan, tot ca 11 uur 's avonds. Ogen bederven bij slecht olielicht. Cokes op de gasfabriek f 0,40 p. H.L. Voor de pakhuisen een rij mannen, vrouwen en kinderen. Karretje huren voor vervoer kost heen en terug 2x3 centen. Met een paar baals per week komt men er met grote armoede. Sommigen moeten dit werk zelfs in de zomer doen. Sommigen stelen er een pond uit. De erwten heten "schokkers", ze gaan naar Engeland waar ze in de biscuitjes verwerkt worden. Gewicht werd aangevuld met

fijn zand. De gestolen erwten eet men droog (dwz zonder vet). Veel sterfte onder de arbeiders.”

Tjalko Hans van Rees Vellinga

Duidelijk is dat Theun de Vries voor ‘Anna Casparii’ een aantal bronnen heeft gebruikt. Hij was afkomstig uit Veenwouden en had nooit in Harlingen gewoond. In 1918, toen Theun de Vries elf jaar was, huwde zijn oom van moederskant Alle Uilkes Dijkstra, hoofdcommies bij het postkantoor in Harlingen, met Meike Jacoba Vellinga, een dochter uit een Harlinger familie. Door deze nieuwe tante kwam De Vries in contact met haar broer, Tjalko Hans Vellinga (in 1927 veranderde de familienaam in Van Rees Vellinga). Tjalko Hans Vellinga werd in Harlingen in 1884 geboren als zoon van cargadoor Ruurd Vellinga en Antje van Rees. Hij trouwde in 1923 te Amsterdam met Elise Iba Sutherland en overleed op 6 oktober 1954 in Bussum. Hij was voor het schrijven van ‘Anna Casparii’ een belangrijke bron voor De Vries. Vellinga was een ex-zeeman, later leraar aan de zeevaartschool in Amsterdam, die, toen De Vries stof begon te verzamelen voor ‘Anna Casparii’, een boekje opendeed over de Harlinger beau monde. Van Vellinga ving De Vries ook de bijzondere voornaam Scato op, in ‘Anna Casparii’ de naam van één van de hoofdpersonen, een naam die in Harlingen in de jaren 1930 bekend was vanwege een schandaal in de familie Fontein. Scato Fontein zou er met de dienstbode vandoor zijn gegaan, vrouw en twee kinderen achterlatend.

Drie getypte bladen

Van Tjalko van Rees Vellinga zijn in het Theun de Vries-archief drie ongedateerde getypte bladen aanwezig met daarop beschrijvingen en herinneringen aan Harlingen rond 1900. De beschrijvingen zijn genummerd 1-31 en horen kennelijk bij 31 prentbriefkaarten en oude foto’s van Harlingen die niet bewaard zijn gebleven. Uit de afsluiting van zijn bloemlezing over Harlingen blijkt dat Vellinga tot 1 uur ‘s nachts heeft zitten typen. Hij geeft gedetailleerde beschrijvingen van onder andere de Zuiderhaven, de Noorderhaven, de Nieuwe Haven, de Havenpoort, de Kroningsfeesten 1898, het oude ziekenhuis in de “Spoketuun”, het Franekereind (waar de familie Vellinga woonde), de Engelse Tuin. Bij de beschrijving van een KLM-luchtfoto van het ‘tegenwoordige’ Harlingen (vermoedelijk uit ca 1930) haalde Vellinga uitvoerig herinneringen op.

“KLM-foto van het tegenwoordige Harlingen. Oude en nieuwe havenmond. De oude lag op het Westen, de nieuwe ligt op het Noorden. De punt van het oude Noorderhoofd is weggebroken. De Nieuwe haven is hier goed te zien. Meer naar rechts de Zuiderhaven en geheel rechts boven de Noorderhaven. Links op de Zeedijk laat de Stienne Man syn eagen stoarje oer fjild en strân. In het midden iets links: Kolk met houtvloten. Meer naar voren: het z.g. balkland, waar de gladde juffers uit het Noorden werden opgestapeld. Links van het balkland de 11 houtschuren van Fontein & Tjallingii. Meer vooraan de stoomhoutzagerij van Meinesz aan de Bolswardervaart. In het verlengde van de Zuiderhaven bij x het terrein van de voormalige Buiten-Sociëteit. Wij noemden het Lindenau. Hier ligt een groot deel van mijn jeugd begraven, met de dierbare grond de humus vormend, waaruit thans rijke herinneringen opbloeien. Och jeses nee, laat de letterkunde me nou niet aanraken, want dan kan ik geen brieven meer schrijven. Er staat nu een Christelijke school, maar het is er minder gezellig dan vroeger. Het lommerrijke geboomte is verdwenen. Hier in de voortuin stond een muziektent, die op een goede morgen plotseling verdwenen was. Er heerste schaarste aan brandstof, zodat hij vermoedelijk gestolen is. De voortuin werd door witte ronde gasballons verlicht. Het sociëteitsgebouw staat er nog, zie o. Daarachter was vroeger de speeltuin. Later hadden we er een tennisveld. In het bezoek aan de Buiten-Sociëteit culmineerde het Harlinger

gemeenschapsleven der min- of meer gegoede burgerij. Hier werden ook vele Koninginnefeesten gevierd en heir werd de jaarlijkse tentoonstelling van Floralia (voor minder gegoede burgers, maar eens per jaar met minzaamheid begroet) gehouden en gewaardeerd. Ook de grotere tentoonstellingen op ander gebied waren in de B.S., gewoonlijk in verbinding met de tegenovergelegen oude houten schouwburg. Daar werd dan een rustieke brug geslagen. Zoals reeds verteld, is die inwendig zo buitengewoon aardig beschilderde schouwburg later verbrand en heeft men alleen de sleutel van de voordeur kunnen redden. In de B.S. heb ik in de jaren 1909-1911 menig Zaterdagavondje tot 11 uur gewhist en tot 2u30 gebiljart. In de week werd er door de heren van Zeeburg gekegeld. Die club was niet voor alle leden van de B.S. toegankelijk. Er werd echter geen contributie geheven.”



Theun de Vries en de uitbater van pension “Anna Casparii” op Noorderhaven 69 te Harlingen. Foto door Theun de Vries’ dochter Sandra de Vries, 1958/1959 (Archief Theun de Vries, Theun de Vries Genootschap, Veenwouden).

Met al dit kostelijke materiaal was Theun de Vries in zijn roman ‘Anna Casparii of Het Heimwee’ in staat de sfeer van Harlingen rond 1900 zo nauwkeurig treffen, hoewel hij er dus zelf nooit gewoond had.

Degene die zelf eens onderzoek wil doen in het Theun de Vries-archief , kan contact opnemen met de heer Douwe Kootstra, bestuurslid van het Theun de Vriesgenootschap en beheerder van het particulier archief Theun de Vries, J.J. Flintermanloane 5, 9269 VV Veenwouden.

Voor nog meer achtergronden van de roman ‘Anna Casparii’: Jan Folkerts en Jeanine Otten, ‘Harlingen als literair decor. Het non-fictie-element in de roman Anna Casparii, in: De Moanne, algemeen-kultureel opinyblêd, jrg 13, nr 3 juni 2014, pp 16-21.

Laatste wijziging: 16-3-2015